

halde celvet halvetten daha üstün bir haldir (*el-Fütûhât*, II, 484).

Sohbeti ve hizmeti bir tarikat esası olarak kabul eden Hâcegân silsilesinin kurucusu Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, toplumla ilişkisi kesmeden mânen Hak ile birlikte olmaya büyük önem vermiş ve bu düşünceyi "halvet der-encümen" tabiriyle ifade etmiştir. Gucdüvânî'nin halifesi Hâce Evliyâ-yı Kebîr'e göre bu şekilde kendini tam anlamıyla zikre veren bir sâlik öyle bir mertebeye ulaşır ki çarşı pazarda dolaşırken bile kendi zikrinden başka bir ses işitmez (*Reşehât Tercümesi*, s. 36). Bahâeddin Nakşibend, "Sizin tarikatınız hangi esasa dayanır?" sorusuna "halvet der-encümen" diye cevap vermiştir. Câmî, "Öyle adamlar vardır ki ticaret ve alışveriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz" (*en-Nûr* 24/37) meâlindeki âyetin bu prensibe işaret ettiğini söyler (*Lâmîî*, s. 419). Nakşibendiyye tarikatının temeli sohbettir. Buna göre halvette şöhrat, şöhratte âfet, toplum içinde yaşamakta hayır vardır. Gönül huzuru halvetten çok sohbetle bulunur (*Reşehât Tercümesi*, s. 36-37).

Tasavvuf literatüründe "el kârda, gönül yarda"; "kalbin halktan gâib, Hak ile hâzır olması" gibi özdeyişlerle de ifade edilen halvet der-encümen, murakabe veya zikir halindeki kişinin bir istiğrak içinde hiçbir ses işitmeyecek derecede kendinden geçmesi şeklinde açıklanır; ayrıca "nisbet-i aliyye" terkibi de bu anlamda kullanılır. Nakşibendiyye tarikatında halvet maddî ve mânevî olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek halvet, halvet der-encümen denilen halden ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 459; Serrâc, *el-Lümâ*⁵, s. 432; Süleîmî, *Uşûl-ü'l-Melâmiyye ve gâlatât-ü's-şüfiyye*, Kahire 1985, s. 156; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, s. 154, 608; Hücûrî, *Keşfü'l-mağcûb* (Jukovski), s. 101, 140; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 484; III, 491; *Reşehât Tercümesi*, s. 36-37; *Lâmîî*, *Nefehât Tercümesi*, s. 345, 419; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, İstanbul 1989, s. 56.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HALVETHÂNE

(خلوتخانه)

Sûfilerin halvete çekildikleri ufak boyutlu, genellikle dış dünyaya kapalı mekân.

"Halvet, halvetgâh, çilehâne" gibi adlarla da anılan halvethâneler İslâm dünyasında önce zâhidlerin, VIII. yüzyıldan itibaren bunların zühd, mücâhede ve ri-

yâzet geleneklerine vâris olan sûfilerin, nefislerini terbiye etmek ve seyrü sülûklerinde mesafe almak amacıyla ibadet ve tefekküre daldıkları, mânevî lezzetleri tatmalarına imkân tanıyan halvet (çile) dönemleri süresince kullandıkları mekânlardır. Mimari açıdan, tasavvufî hayatın her safhasını ve her dönemini kapsayacak prototip bir halvethâne tanımı yapmak imkânsızdır. Nitekim tasavvufî hayatın tarikatlar şeklinde henüz kurumlaşmamış olduğu devirlerde yaşayan sûfilerin oldukça farklı mekânlarda halvete girdikleri anlaşılmaktadır. Halvet mahalli bazan تنها bir mevkide yer alan bir mağara veya Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın hayatında bir örneği görüldüğü üzere halvetişinin kendini baş aşağı astırdığı bir kuyu da olabilmektedir. Ancak XI. yüzyılın ortalarından itibaren tarikatların âdâb ve erkânlarını kesin kurallara bağlamalarına paralel olarak halvetin ne şekilde uygulanacağı tesbit edilmiş ve halvethânelerin sahip olması gereken özellikler belirlenmiştir. Nitekim Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin *'Avârifü'l-mâ'ârif*'inde halvet bütün ayrıntıları ile anlatılmıştır. Bu bilgilere göre halvethâne, bir dervişin içinde tek başına namaz kılabilceği boyutlarda, halvete girenin dikkatini dış dünyaya dair birtakım ayrıntılarla dağıtmasına imkân tanımayan, tercihen karanlık bir hücre olarak tanımlamak mümkündür. Bu arada halvete giren dervişin, hiç kimse ile konuşmamak şartıyla ancak abdest bozmak, yeniden abdest almak ve cemaatle kılınan namazlara iştirak etmek için halvethânenin çıkması söz konusu olduğundan bu mekânların, tarikat yapılarının büyük çoğunluğunda aynı zamanda cami veya mescid olarak da kullanılan tevhidhâne bölümleriyle doğrudan bağlantılı biçimde tasarlandığı dikkati çekmektedir. Günümüze kadar gelebilen örneklerin çoğunda halvethânelerin yalnızca bu bölümlere açılan kapılar ve pencerelere sahip olduğu, bazı örneklerde de bir miktar ışık ve hava alabilecek dışarıya açılan birer küçük pencere ile donatıldığı görülmektedir. Bu arada bazı sûfiler, başka amaçlar için tasarlanmış olan birtakım mekânları halvethâne olarak kullanma geleneğini de sürdürmüşlerdir.

Halvethânelere, adını halvet uygulamısından alan Halvetiyye tarikatına ve bu tarikatın çok sayıdaki kollarına ait olanlar başta olmak üzere seyrü sülûkünde halvete yer veren bütün tarikatların yapılarında rastlanmaktadır. Günümüze ka-

dar gelebilmiş en eski halvethânelerden biri Batı Türkistan'ın Yesi şehrinde, Türk İslâm tarihinin ilk büyük sûfisi olan Hâce Ahmed Yesevî'nin külliyesinde yer almaktadır. Orta Asya'nın en önemli ziyaretgâhı ve Yeseviyye tarikatının merkezi olan bu külliye XIV. yüzyılın sonlarında Timur tarafından bütünüyle yenilenmiş, sadece Ahmed Yesevî'nin hayatta iken yaptırdığı halvethâne değişikliğe uğramıştır. Ahmed Yesevî'nin, Hz. Muhammed'in vefat ettiği altmış üç yaşında iken bu halvethâneye girdiği ve hayatının sonuna kadar burada devamlı olarak ibadet ve tefekkürle meşgul olduğu kabul edilmektedir. Yerin altında bulunan bu halvethâneye eni 50-60 cm. arasında değişen, beşik tonozlu, kıvrımlı bir dehlizle ulaşmakta, dehlizden önce "yurt" denilen çadırları andıran, yuvarlak planlı ve kubbeli bir mescide girilmekte, mescidden de kare planlı (175 x 175 cm.) ve kubbeli asıl halvethâneye geçilmektedir (geniş bilgi için bk. *DİA*, II, 160-161).

Horasan'ın, günümüzde Afganistan'ın kuzeybatısında kalan Herat şehri yakınlarında Ziyaretgâh mevkiinde, XV. yüzyıla ait Timurlu yapıları olan Mescid-i Çihil Sütûn ile Mescid-i Kümbet'de, camilerin zemini altında bulunan halvethâne birimleri Ahmed Yesevî Külliyesi'ndeki tahatî halvethâne geleneğine bağlanabilir. Daha sonraki yüzyıllarda da tarikat ehli arasında, Ahmed Yesevî'nin bir mezar odasını andıran ve "ölmeden önce ölmek" sırrından mülhem olan halvethânesinin hâtırasını yaşatan uygulamalara rastlanmaktadır. Son döneme ait bir örnek olarak, İstanbul Karagömrük'te Halvetiyye-Cerrâhiyye Âsitânesi olan Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'nin son postnişinlerinden Şeyh Fahreddin Efendi'nin (ö. 1966) hayatta iken inşa ettirdiği ve "cenet oda" tabiri ettiği türbesini bir tür halvethâne gibi kullanarak burada ibadet ve zikirle meşgul olması verilebilir.

Anadolu'da ilk şekliyle günümüze intikal eden en eski halvethâneler arasında, Elbistan Afşin yakınlarında bulunan 612 (1215) tarihli Ashâb-ı Kehf Ribâtı'nda yer alanlar, zâhidlerin ve erken dönem sûfilerinin mağaraları halvethâne olarak kullanma geleneğini hatırlatan ilginç tasarımları ile dikkati çekerler. Ribâtın kayaya oyulmuş olan batı kesiminde ufak boyutlu, dikdörtgen planlı, beşik tonozlu, gün ışığından tamamen mahrum beş adet halvethâne tesbit edilmektedir. Bunlardan biri mescide saplanan beşik tonozlu eyvana, dördü de mescidin güney yö-

nünde yer alan ve taçkapının açıldığı beşik tonozlu sahna saptanan aynı türdeki eyvana açılmaktadır. Ayrıca güney yönündeki taçkapının sağından merdivenle inilen ve dört adet mazgalla donatılmış olan bir mağara- halvethâne daha mevcuttur. Söz konusu mekânlarda Hacı Bektâş-ı Velî'nin halvete girdiği yolundaki rivayet dikkate alınırsa, sonradan Kâdiriyye'ye intikal ettiği bilinen bu ribâtın başlangıçta Hacı Bektâş-ı Velî'nin mürşidi Baba İlyâs-ı Horasânî vasıtasıyla mensubu bulunduğu Vefâiyye ya da Yeseviyye tarikatlarından birine bağlı olduğu tahmin edilebilir.

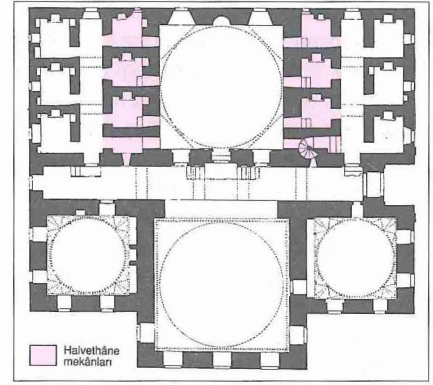
Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ʿârifîn*'de bildirdiğine göre Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Konya ile Sille arasında bir dağın eteğinde bulunan Bizans manastırına gelerek burada içinde soğuk su çıkan mağaranın dibine kadar inmiş, yedi gün yedi gece burada halvete çekilmiş, daha sonra kendinden geçmiş bir vaziyette dışarı çıkıp geri dönmüştür. Mevlânâ'nın içinde itikâfa girdiği bu ayazma-halvethâne, Selçuklu döneminde müslümanlar tarafından ziyaret yeri haline getirildiğinden manastırın içinde bir de mescid yapılmış ve buraya vakıflar bağışlanmıştır. Manastır 1923 yılına kadar Konya-Sille Rumları tarafından yaşatılmış, bu tarihten sonra önündeki ek binaları yıkılıp ortadan kaldırılmış, sadece kaya içine oyulmuş kilisesi, bir şapeli ve bazı hücreleriyle içinde su bulunan kuyusu günümüze ulaşmıştır.

Ashâb-ı Kehf Ribâtı'nın yanı sıra, yolculukları sırasında ziyaret ettiği birçok şehirde (Medine, Necef, Kudüs, Şam'da Emeviyye Camii) halvete girdiği söylenen Hacı Bektâş-ı Velî'nin Kırşehir yakınlarında Sulucakarahöyük'teki (bugünkü Hacıbektaş) tekkesinde de bizzat kullanmış olduğu bir halvethâne bulunmaktadır. Bu halvethänenin Hacı Bektâş-ı Velî'nin türbesine kible yönünde bitişik olmasından, bu iki birimin, XX. yüzyılın başlarına kadar birçok onarım ve tâdilât geçiren, çeşitli ek binalarla donatılan ve sonuçta tam teşekküllü bir tarikat külliyesi haline gelen tekkenin çekirdeğini meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî tarafından, mürşidi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin vefatından sonra 1240-1271 yılları arasında yaptırılmış olması gereken bu mekân Bektaşîler arasında Kızılca Halvet olarak adlandırılmaktadır. Kızılca Halvet, Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi'nin en önemli birimlerini (Kırklar Meydanı, Hacı Bektâş-ı Velî Türbesi, Güvenç Abdal Türbesi) bünyesinde toplayan ya-

pının girişinde ikinci kapı ile üçüncü kapının arasındaki bölüme açılır. Kareye yakın dikdörtgen bir alanı (2,50 × 2,25 m.) kaplayan bu halvethâne beşik tonozla örtülmüş, küçük bir mazgal ve şamdan (çerağ) nişiyle donatılmıştır. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kapısının basık kemeri üzengi hizalarında takozlarla donatılmıştır. Kilit taşı yerinden oynamış ve aşağıya doğru sarkmış olan kemerin üzerinde yer alan beş köşeli ve sekiz köşeli yıldız kabartmalarının birtakım tasavvufî remizler oldukları düşünülebilir.

Beyhan Karamağaralı, Konya Ereğlisi'nde kalıntılarını tesbit ettiği Şeyh Şehâbeddin Sühreverdi Külliyesi'nin, Evhâdüddîn-i Kirmânî'nin halifelerinden Ereğlili Şeyh Şehâbeddin tarafından kurulduğuna kabul eder. Bu durumda söz konusu külliyenin XIII. yüzyılın ikinci yarısına veya XIV. yüzyılın başlarına ait olduğu söylenebilir. Külliyenin bünyesinde yer aldığı teşhis edilen yirmi dört civarında halvethänenin büyük çoğunluğu kare planlı olup yaklaşık 1,20 × 1,20 m. boyutlarındadır. İki grup halinde düzenlenmiş olan halvethânelerin bir kısmı kare planlı (6,50 × 6,50 m.) bir avlunun etrafını kuşatmakta, bir kısmı da koridor niteliğinde ince uzun dikdörtgen planlı bir mekânın iki yanında sıralanmaktadır. Halvethânelerin duvarlarında Kızılca Halvet'te olduğu gibi şamdan koymaya mahsus nişler tesbit edilmiştir.

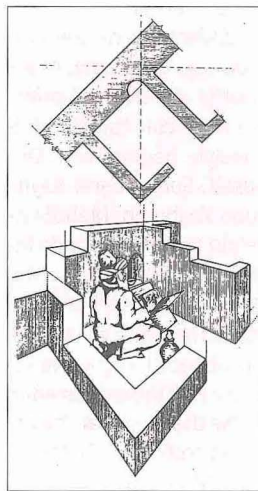
Anadolu'da Halvetiyye'nin ilk faaliyet merkezlerinden olan Amasya'da XV. yüzyılın başlarında tesis edilen ve vakfiyesi 815 Zilkadesinde (Şubat 1413) düzenlenen Yâkub Paşa Tekkesi'nde, yapının hizmet ettiği tarikatın bünyesinde çok önemli bir yer tutan halvet olgusunu mimariye somut biçimde yansıtan halvet-

Amasya Yâkub Paşa Tekkesi'nin planı (Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi II*, rs. 39)

hâneler teşhis edilmektedir. Yapıyı doğu-batı doğrultusunda kesen koridorun kible yönünde tevhidhânenin karşısında bulunan mescid iki yandan üçer adet halvethâne ile kuşatılmıştır. Kare planlı küçük birimler (yaklaşık 1,90 × 1,90 m.) olan halvethânelerin ikişer kapısı bulunmakta, bunlardan biri mescidin harimine, diğeri kible doğrultusunda uzanan ve yapının eksenindeki koridora bağlanan tâli koridorlara açılmaktadır. Bu koridorların diğer yakasında da gerektiğinde halvethâne olarak kullanılması mümkün görünen, birer pencere ile dışarı açılan üçer adet derviş hücresi sıralanmaktadır. Söz konusu hücreler gibi mescide komşu olan halvethâneler de birer ocak ve dolap nişiyle donatılmış, mihrap duvarına bitişik olanlarda birer pencere açılmış, geri kalan dört halvethâne penceresiz olarak tasarlanmıştır.

Ankara'da 831 (1428) yılında inşa edilen, XVIII. yüzyıl başlarındaki onarımlarla son halini aldığı anlaşılan Hacı Bayram Camii'nin altında yer alan halvethâneler de XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilen ilginç örneklerdir. Cami, kuruluşunu takip eden yüzyıllarda belirli ölçüde değişime uğramışsa da bu birimlerin Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından, mürşidi Hamîdüddin Aksarâyî'nin vefatının ardından Ankara'da irşad faaliyetine başlamasından sonra büyük bir ihtimalle camiyle birlikte yaptırılmıştır. Bayramiyye tarikatinin merkezi olan Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'nde aynı zamanda tevhidhâne olarak da kullanılan caminin altında son cemaat yerinden basamaklarla inilen bir tür sofa bulunmaktadır. Bu mekâna, bir helâ-abdestlik biriminin yanı sıra yak-

Konya Ereğlisi'ndeki Şehâbeddin Sühreverdi Külliyesi'nden halvethâne planı ve perspektifi (Karamağaralı, s. 266)

laşık 60 cm. eninde bir koridor açılmakta, koridorun sol yakasında ise kare planlı (1,20 x 1,20 m.), yüksekliği de ancak 1,50 m. kadar olan dört adet halvethâne sıralanmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'ndeki halvethânelerle Ahmed Yesevî Külliyesi'nde ve Konya Ereğlisi'nde bulunan Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Külliyesi'nde yer alan halvethâneler arasında konum ve boyutlandırma açısından gözlenen yakınlıklar, en azından Ahmed Yesevî'den itibaren Türk kültürünün hâkim olduğu sûfi çevrelerinde halvethâne tasarımı bazı ölçülerin gelenekleştiğini göstermektedir. Diğer taraftan Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'ndeki halvethânelerin günümüzde bile zaman zaman asıl amacına uygun biçimde kullanıldığı bilinmekte ve halvet geleneğinin tamamen ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır.

XV. yüzyılda yaşayan Osmanlı mutasavvıflarından Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan ile ağabeyi Mehmed'in Gelibolu'da Namazgâh denilen mahaldeki halvethâneleri kayaya içine oyulmuş iki küçük hücre halinde. Daha önce üstünde üçüncü bir hücre daha bulunduğu söylenirse de böyle bir mekân tesbit edilememiştir. Yazıcıoğlu Mehmed'in burada inzivaya çekildiğini kendi mısralarından anlamak mümkündür: "Meğer günlerde bir gün emr-i takdîr / Oturmuştum Gelibolu'da sırâ / Elimi çekmiş idim cümle halktan / Dilimde zikr idi kalbimde zikrâ" (Muhammediye, I, 16).

Anadolu'da Halvetiyye'nin en önemli merkezlerinden, ayrıca bu tarikatın Şâbâniyye kolunun âsitânesi ve pîr makamı olan Kastamonu'daki Şâbân-ı Velî Külliyesi'nde cami-tevhidhânenin bünyesinde ahşap halvethâneler yer almaktadır. Tarikatın pîri Şeyh Şâbân-ı Velî adına 988 (1580) yılında yaptırılan, XVII ve XVIII. yüzyıllarda onarımlar gördükten sonra 1261'de (1845) Sultan Abdülmecid tarafından son şekliyle yenilenen cami-tevhidhânenin kuzey duvarı boyunca on iki adet ahşap halvethâne sıralanmaktadır. Buradaki halvethâne sayısı ile, silsilesi Hz. Ali'ye bağlanan Halvetiyye bünyesinde on iki imama duyulan bağlılık arasında bir ilişki söz konusudur. Çerkeş'te yer alan, silsilesi Halvetiyye-Şâbâniyye'ye bağlanan Çerkeşî Şeyh Mustafa Efendi'nin kurduğu Çerkeşîyye'nin âsitânesi ve pîr makamı olan tekkede (bugünkü adıyla Pîr-i Sâni Camii), tekkelerin faal olduğu yıllarda Kastamonu'dakilerin benzeri olan ahşap halvethânelerin cami-tevhidhânenin kuzey duvarı boyunca sıralandığı, ancak 1925'ten sonra yalnızca cami olarak kul-

lanılmaya başlanan binadaki ibadet alanını genişletmek için bu halvethânelerin ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Anadolu'da ve İstanbul'da bulunan Halvetî tekkelerinin birçoğunda zamanında bu türde ahşap halvethânelerin yer aldığını ve muhtemelen aynı sebepten ötürü sonradan tarihe karıştığını söylemek mümkündür.

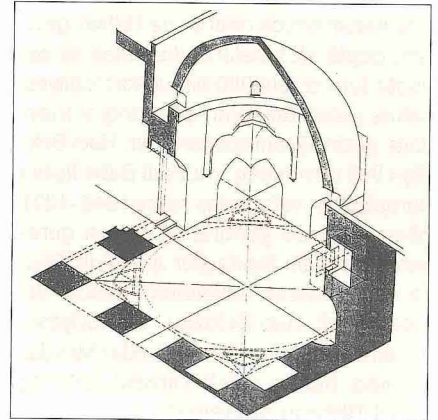
Mısır'daki halvethâne örnekleri arasında, Kahire'nin doğusundaki Mukattam dağı üzerinde, Fâtımî dönemi vezirlerinden Bedr el-Cemâlî tarafından 478 (1085) yılında yaptırılan Cüyûşî Camii'nin ayrı bir yeri vardır. Meskûn bölgenin uzağında yer alan caminin, bâniye ait bir türbe veya askerî başarılarına ithaf edilmiş bir zafer anıtı ya da cami kisvesi altında bir tür askerî tesis (gözetleme binası) olduğunu ileri sürenlerin yanı sıra bir tarikat yapısı olması ihtimali üzerinde duranlar da vardır. Yapının münzevi konumuyla beraber bu sonuncu yaklaşımı destekleyen diğer bir husus da çatısı üzerinde yer alan, eni 1 metreden az tutulmuş, kubbeciklerle örtülmüş ve birer küçük mihrapla donatılmış olan minyatür köşklerdir. Diğer taraftan Mısır sûfileri arasında dam üzerinde ibadet etme ve tefekküre dalma geleneğinin yaygınlığı, Mısır'ın en tanınmış velîlerinden Ahmed el-Bedevisî'nin on iki yıl süren riyâzet dönemi boyunca dama çıkarak hareketsiz bir şekilde güneşe bakması, hatta kurmuş olduğu Bedeviyye tarikatının bu sebeple "sütûh" (dam) kelimesinden türetilen Sütûhiyye adıyla da anılması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Memlûkler döneminde Kahire'de yaşamış olan sûfilerden Şeyh Şemseddin el-Hanefî ile Şeyh Ebû Süüd el-Garhî'nin, zâviyelerinin bodrumunda bulunan halvethânelerde çileye girdikleri kaynaklarda zikredilir. Mısır sûfilerinin sütûh üzerinde gerçekleştirdikleri geleneksel halvetlerinden farklı olan bu uygulama, muhtemelen Memlûkler'in yönetimi altındaki Mısır'a Asya kökenli birçok tarikat ehlinin gelip yerleşmesiyle bağlantılıdır. Doris Behrens-Abouseif, Sultan Eşref Kayırbay'ın ümerâsından Yeşbeg b. Mehdî ed-Devâdâr'ın Kahire'nin çeşitli yerlerinde inşa ettirdiği (882'de [1477] Matariye'de, 884'te [1479] Hüseyniye'de) tarikat yapılarından geri kalan kare planlı ve kubbeli tevhidhânelerin (Kubbetü'l-Yeşbeg ve el-Kubbetü'l-Fedâviyye) altındaki karanlık mekânların da halvethâne olarak tasarlandığını ileri sürmektedir. Bu tür tahtanlı halvethânelerin Mısır'dan Mağrib'e

doğru yayıldığı ve Tunus şehri yakınlarındaki Cellâz Mezarlığı'ndaki Sîdî Bekir Hâsan Zâviyesi'nin bodrumunda da örneklerinin mevcut olduğu bilinmektedir.

Kahire'nin Abbâsîye semtinde Sultan el-Eşref Kayırbay döneminde (1468-1496), Mısır'daki ilk Halvetî şeyhlerinden olan tarikatın Demirtaşıyye kolunun kurucusu Muhammed Demirtaş'ın yaptırdığı tekkedeki halvethâneler de günümüze ulaşmıştır. Bu halvethâneler, gerek boyutları (2 x 1 m.) gerekse tevhidhânenin çevresinde sıralanmaları ile Anadolu'nun ilk Halvetî tekkelerinden XV. yüzyıl başlarına ait Amasya'daki Yâkub Paşa Tekkesi'nin halvethânelerini hatırlatmakta, Halvetiyye ile birlikte bu tarikatın geliştiği Türkistan-Horasan-Azerbaycan-Anadolu ekseninden Mısır'a, o zamana kadar bu yörede bilinmeyen değişik bir halvet erkânının ve halvethâne tasarımının intikal ettiğini göstermektedir. Halvetiyye-Demirtaşıyye'nin âsitânesi ve pîr makamı olan, Zâviyetü'd-Demirtaş (Câmiu'l-Muhammedî) olarak tanınan bu tekkenin Mısır'da Memlûk döneminde "kubbe" olarak adlandırılan türde, kare planlı (9,50 x 9,50 m.) ve kubbeli olan tevhidhânesi yaklaşık 2 m. kalınlığında duvarlarla kuşatılmıştır. Şeyh Demirtaş'ın kabri de tevhidhânenin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Mihrap duvarı dışında, diğer duvarların alt kesiminde 2 m. açıklığında üçer adet yuvarlak kemerli geçiş, tevhidhâne ile bunun çevresini kuşatan XX. yüzyıl başlarına ait caminin harimi arasındaki bağlantıyı sağlamakta, mihrap duvarında ise aynı ende iki niş

Kahire'deki Zâviyetü'd-Demirtaş'ta tevhidhâneyi ve halvethânelerden birini gösteren perspektif (Doris Behrens-Abouseif, şekil 4)

mihrabın yanlarında yer almaktadır. Duvarların kalınlığından faydalanılarak yan duvarlardaki kemerli açıklıkların ve mihrap duvarındaki nişlerin üzerine dikdörtgen planlı (2 × 1 m.), beşik tonozlu sekiz adet halvethâne yerleştirilmiştir. Bunlardan başka duvarların kuzeydoğu köşesinde kare planlı (1 × 1 m.) bir halvethâne daha mevcuttur. Penceresiz olan bu sonuncu birim dışında, diğerlerinde aynı zamanda tarikat pîrinin gömülü olduğu tevhidhâneye açılan 50 cm. eninde birer küçük pencere bulunmakta, söz konusu halvethânelerin kapıları tevhidhâneyi dışarıdan kuşatan bir ahşap galeriye açılmaktadır. Başlangıçta duvarların alt kesimindeki kemerli açıklıkların yerlerinde de halvethânelerin bulunması, tevhidhâneyi kuşatan caminin inşa edilmesi sırasında bunların iptal edilerek yerlerine kemerli geçişler kondurulmuş olması da ihtimal dahilindedir.

Mısır'da yerleşmiş Türk asıllı velîlerden Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin Kahire'de Bâbüzzüveyle yakınlarında yer alan ve Gülşenîye tarikatının merkezi olan külliyesi 926-931 (1520-1525) yılları arasında inşa edilmiştir. Mısır'daki ilk Osmanlı eseri olan, ancak tamamen Memlûk üslûbuna bağlanan bu kuruluşun zemin katında da halvethâne oldukları anlaşılan, Demirtaş Tekkesi'ndekilerle yaklaşık aynı boyutlarda beş adet hücre tesbit edilmektedir.

İslâm dünyasında en fazla tarikat yapısının bulunduğu İstanbul'da tesbit edilebilen en eski tarihli halvethâne, Fâtih Sultan Mehmed'in, dönemin ileri gelen sûfilerinden ve Zeyniyye tarikatı mensuplarından Şeyh Vefâ lakaplı Muslihuddin Mustafa Efendi adına 881'de (1476) Vefa semtinde inşa ettirdiği külliye camii-tevhidhânesinde yer almaktadır. Mihrabın bulunduğu, üstü yarım kubbe ile örtülü çıkıntıya bitişik halvethâneye mihrabın içinden girilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan (2,50 × 2,70 m.) bu birimin duvarları kaba yontulu küfeki taşı ile örülmüş ve bir kirpi saçakla donatılmıştır. Batı ve doğu duvarlarında 50 cm. eninde birer küçük pencerenin bulunduğu bu halvethâneye mihrabın içinden geçilmesi, tarikat sembolizminden kaynaklanan halvete ve mihraba ilişkin bazı değerlendirmelerin mimariye yansımaları olarak anlam kazanmaktadır.

İstanbul'da Halvetiyye tarikatının gelişmesinde çok önemli bir yer tutan, ayrıca bu tarikatın Sünbüliyye kolunun âsitânesi ve pîr makamı olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin 891-896 (1486-1491) yılları

arasında, Bizans dönemine ait Hagios Andreas en te Krisei Manastırı Kilisesi'nin tâdili sonucunda şekillenmiş olan cami-tevhidhânesindeki halvethâne doğu yönündeki pâyelerden birinin içinde bulunur.

Sünbüliyye'nin İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nden sonra ikinci sırada yer alan merkezi, bu tarikatın pîri Sünbül Efendi lakaplı Şeyh Yûsuf Sinan Efendi'nin halifesi, ayrıca dönemin tanınmış hekimlerinden olan ve halk arasında Merkez Efendi olarak tanınan Şeyh Mûsâ Muslihuddin Efendi'nin 920'de (1514) Mevlânâkapı dışında tesis etmiş olduğu tekke'dir. Zamanla bir tarikat külliyesi haline gelen bu tekke'de, Merkez Efendi'nin bizzat kullanmış olduğu halvethâne ve bununla bağlantılı niyet kuyusu İstanbul'un dinî folklorunda önemli bir yer işgal etmiştir. Merkez Efendi Türbesi'nin arkasında yer alan ve daha ziyade çilehâne olarak adlandırılan bu mekân, büyük ihtimalle Bizans dönemine ait bir ayazmanın içine yerleştirilmiş, böylece birçok başka tarikat tesisinde gözlendiği üzere burada da Osmanlı döneminden önceye ait bir mekân İslâmî bir kisveye büründürülmüştür. Zemin avludan 7 m. kadar aşağıda kalan, ayazma suyunun toplandığı havuz, moloz taş örgülü ve demir parmaklıklı istinat duvarları ile kuşatılmış, havuzun güney yönüne halvethâne birimi yerleştirilmiştir. Aslında ahşap olduğu bilinen bu mekân Cumhuriyet dönemi onarımlarında demir putrelli volta döşemelerle donatılmıştır. Halvethâneye dar bir merdivenle inilmekte, merdivenin halvethâne kotuna ulaştığı noktada başlayan 50 cm. enindeki bir dehliz doğu yönüne ilerleyerek avludaki kuyuya bağlanmaktadır. Bu geçidin aslında, havuzda biriken suyun fazlasını halvethâneyi basmadan kuyuya aktarmak amacıyla tasarlandığı muhakkaktır. Tekkele- rin kapatılmasından önce İstanbul'daki en ünlü niyet kuyularından biri olan bu kuyunun gaip-ten haber almak isteyenlerin uğrağı olduğu, belirli bir niyetle birtakım duaların okunmasından sonra içine bakıldığında suyun yüzeyinde şekillerin belirdiği hususunda bir rivayet yaygındır. Cumhuriyet döneminde bu gele- neği unutturmak için kuyunun ağzı kilitli bir demir kapakla kapatılmıştır.

Kocamustafapaşa'da bulunan, Halvetiyye'den Ramazânîyye'nin merkezi durumundaki 994 (1586) tarihli Bezirgânbaşı Tekkesi'nde, Mimar Sinan'ın son eserlerinden olan cami-tevhidhânenin güneydoğu köşesindeki pencereden geçilen hal-

vethânenin, şimdiye kadar temas edilen tarikat yapılarında görülenlerin aksine ibadet mekânı ile bir bütünlük arz etmediği gözlenmektedir. Kuzey duvarında avluya açılan bir kapının bulunduğu bu halvethânenin tekkenin kuruluşunda ahşap olduğu ve duvarların sonradan kâgire dönüştürüldüğü kabul edilebilir.

İstanbul Davutpaşa'daki Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nde, aynı zamanda bu külliye- nin bünyesindeki tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılan 1161 (1748) tarihli caminin hariminde dikdörtgen planlı (1,60 × 1,70 m.) ve beşik tonozlu üç adet halvethâne bulunmaktadır. Harimi sınır- layan duvarların içine, mekân bütünlü- ğünü bozmayacak şekilde ustaca yerleş- tirilmiş olan bu halvethânelerden ikisi, mihrabın yer aldığı yarım kubbe ile örtü- lü çıkıntının harime bağlandığı köşelere, üçüncüsü de batı yönündeki halvethâne- nin üzerine fevkanî mahfil kotuna yerleş- tirilmiştir. Söz konusu birimler yuvarlak kemerli birer küçük kapı ile harime açıl- maktadır, biri harime, diğeri güneye bakan ikiye ufak pencere ile aydınlanmaktadır. Kâdiriyye tarikatının Eşrefiyye koluna bağlı olan Hekimoğlu Ali Paşa Tekkesi' nin halvethânelerinde, harim kotunda yer alanların kapıları üzerinde Seyyid Ab- dülkâdir-i Geylânî'nin ve Pîr-i Sâni Eşre- foğlu Rûmî'nin isimleriyle bu tarikatın sembolleri olan "Kâdirî gülleri"nin bulun- duğu XIX. yüzyıla ait levhalar dikkati çek- mektedir.

İstanbul'da Fatih Haydar'da, Halvetiyye'den Uşşâkiyye'ye bağlı Salâhiyye kolu- nun merkezi olan 1174 (1760-61) tarihli Tâhir Ağa Tekkesi'nde esas yapının güneydoğu yönünde avlu kotunun altında, Salâhiyye pîri Şeyh Selâhaddin Uşşâkî ta- rafından halvethâne olarak kullanıldığı anlaşılan Bizans dönemine ait, beşik to- nozlu alt yapı birimleri bulunmaktadır.

Kocamustafapaşa'da XVIII. yüzyıl son- larında veya XIX. yüzyıl başlarında kuru-

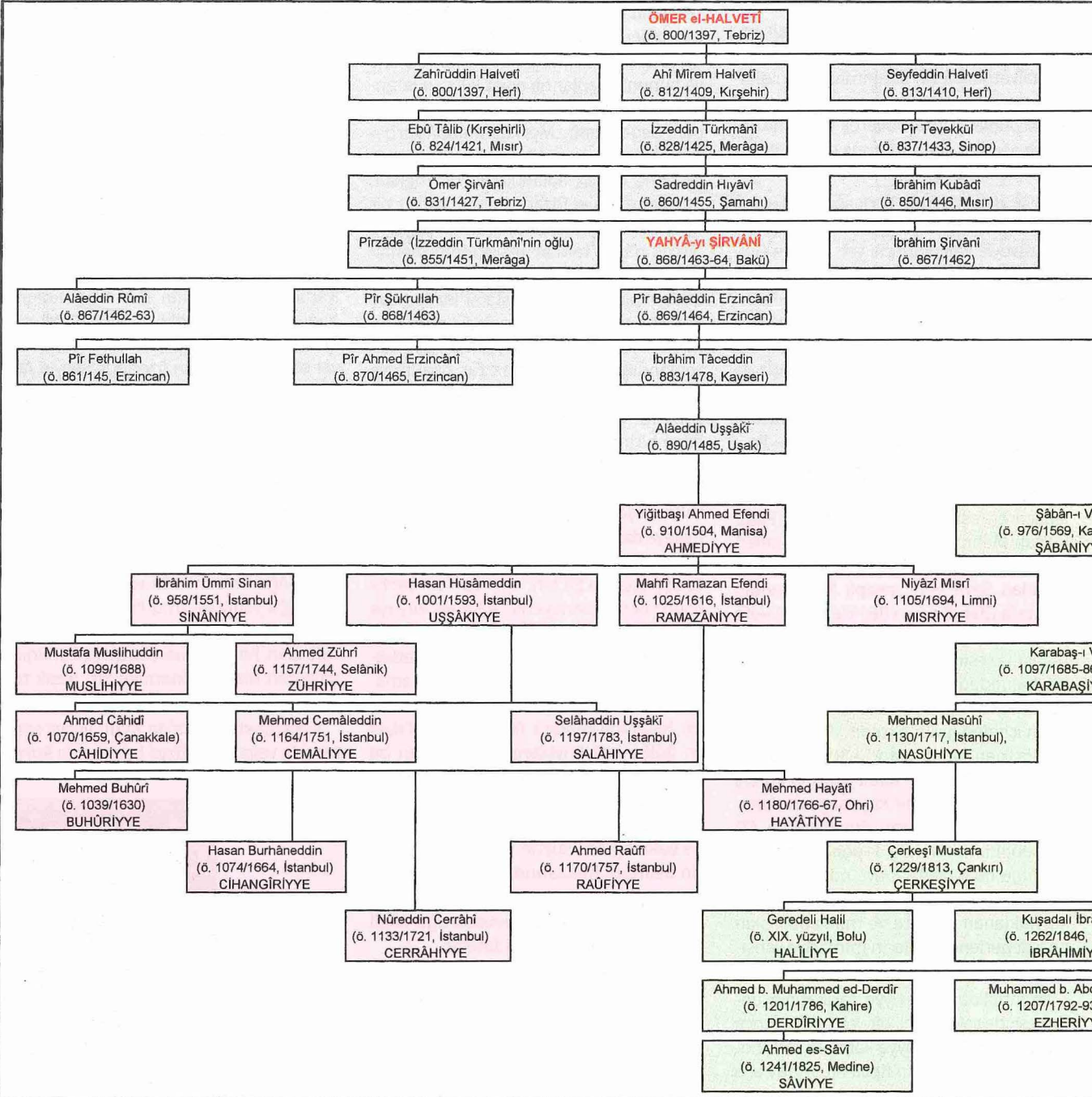

Hekimoğlu
Ali Paşa
Külliyesi'nde
cami-
tevhidhânenin
batı kesiminde
yer alan
halvethânelerin
kapıları

lan ve 1825'te yeniden inşa edilen, Sünbülîyye'ye bağlı Küçük Efendi Tekkesi'nin beyzî planlı cami-tevhidhânesinin çevresinde kapıları harime açılan beş adet halvethâne yer alır. Halvethânelerden biri mihrabın arkasında bulunmakta ve bu birime mihrabın içinden geçilmektedir. Geriye kalanlardan ikisi mihrabı barındıran çıkıntı ile harimin köşelerine, diğer ikisi de harimin doğu ve batı yönlerine yerleştirilmiş, bütün bu birimler küçük pencerelerle donatılmıştır. Halvethâneler cami-tevhidhâneyi kuşatan kapalı son

cemaat yeri, mihrap bölümü ve kütüphane kanadı gibi hem beyzî planlı asıl kitleden çıkıntılar teşkil etmekte, hem de yapının inşa edildiği II. Mahmud döneminde moda olan ve "Sultan Mahmud güneşi" olarak adlandırılan motifli hatırlatacak şekilde âdetâ harimin merkezinden dağılan ışınlar meydana getirmektedir. Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinde, beyzî planlı ve beyzî kubbeli ana mekân tasarımı ile gerçek anlamda barok özelliklerin gözlendiği tek dinî yapı olan Küçük Efendi Tekkesi, bir yandan halvet-

hânelerin mimari gelişimindeki son aşamayı temsil etmekte, öte yandan Halvetiyye tarikatının dairevî karakterli devran zikri ve halvet geleneğiyle Batı kökenli barok üslûbun tercihi olan beyzî planı çok başarılı bir sentez içinde bağdaştırması ile dikkati çekmektedir. Ayrıca Küçük Efendi Tekkesi, halvethânelerinin ibadet hacmiyle olan ilişkileri açısından Şeyh Vefâ Külliyesi ile Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ndeki cami-tevhidhânelerin vârisi ve bir tür sentezi olarak da değerlendirilebilir. Bu arada cami-tevhid-

hânenin batısında avlu zemini altında yer alan halvethâne de Ahmed Yesevî'den beri süregelen tahtanî halvethâne geleneğinin XIX. yüzyılda hâlâ canlılığını koruduğunu göstermektedir.

İslâm mimarisi tarihinde henüz yeterince araştırılmamış bir konu teşkil eden halvethâneleri şimdilik ibadet hacmine bağımlı olanlar ve ibadet hacminden bağımsız olanlar şeklinde iki ana grupta toplamak mümkündür. Halvetin kökeninde, Hz. Mûsâ'nın Tûr dağındaki kırk günlük halvetinin yanı sıra Hz. Muhammed'in

sünneti olan itikâfın bulunduğu bilindiğine göre tarikat yapılarında, namazların farzları ve sünnetleriyle taat hükmündeki zikirlerin ifa edildiği mekânlara bağımlı olan halvethâneleri Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'nin hariminde özellikle ramazan aylarında gerçekleştirdiği itikâfların, bağımsız halvethâneleri de Hz. Mûsâ'nın Tûr dağındaki halvetinin ve Hz. Muhammed'in Hira dağındaki (Cebelünur) itikâflarının tasavvuf ehlince sahip çıkılmış ve yüzyıllarca yaşatılmış mirası olarak değerlendirmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed-i Yesevî: Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1991, s. 304; Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, I, 294, 551; a.e.: *Âriflerin Menkıbeleri*, I, 284, 533; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye* (haz. Âmil Çelebioğlu), İstanbul 1975, I, 16; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 5, 29-30, 58-60, 74-78; Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisi*, III-IV, 26-33; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1972-73, II, 170-173; T. N. Senigova, "Unikal'noe kul'tovo sorujenie v rayone g. Turkestana", *Proslœ Kazaxstana po arheologičeskimi istočnikov*, Alma-Ata 1976, s. 112-113; Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul 1984, s. 69, ayrıca bk. tür.yer.; D. Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo*, Leiden 1989, s. 66-67; a.mlf., "Four domes of the late Mamluk period", *Alsl*, XVII (1981), s. 191-201; a.mlf., "An Unlisted Monument of the Fifteenth Century: the Dome of Zaviyat al-Damirdas", a.e., XVIII (1982), s. 105-121; a.mlf., "Sufi Architecture in Early Ottoman Cairo", a.e., XX (1984), s. 103-114; a.mlf., "The Takiyyat Ibrahim al-Kulshani in Cairo", *Muqarnas*, V, Leiden 1988, s. 43-60; Beyhan Karamağaralı, "Ereğli Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî Külliyesi Kazısı", *VII. Vakıf Haftası (5-7 Aralık 1989)*, Ankara 1990, s. 255-278; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1992, s. 83, 414-416; Semavi Eyice, "Konya ile Silile Arasında Akmanastır-Manâkib al-Ârifin'deki Deyr-i Eflâton", *ŞM*, VI (1966), s. 135-160; a.mlf., "Akmanastır", *DİA*, II, 281-282; Emel Esin, "Merkez Efendi (h. 870/1465 sıraları - 959/1551) ile Şâh Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, XIX (1980), s. 69-72; Pakalın, I, 370-373, 713-716; Âmil Çelebioğlu, "Ahmed Bican", *DİA*, II, 50; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", a.e., II, 160-161; M. Baha Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", *DBİst.A*, V, 150-152; a.mlf., "Merkez Efendi Külliyesi", a.e., V, 396-400; a.mlf., "Ramazan Efendi Camii ve Tekkesi", a.e., VI, 301-303; a.mlf., "Şeyh Vefa Külliyesi", a.e., VII, 173-176; a.mlf., "Tahir Ağa Tekkesi", a.e., VII, 189-190.

M. BAHİ TANMAN

HALVETÎ, Cemâleddin

(bk. CEMÂL-i HALVETÎ).

HALVETÎ, Ömer b. Ekmeleddin

(bk. ÖMER el-HALVETÎ).

HALVETİYYE

(الخلوتية)

Ömer el-Halvetî'ye
(ö. 800/1397-98)

nisbet edilen

İslâm dünyasının en yaygın tarikatı.

Hazar denizinin güneybatısında bulunan Geylân bölgesindeki Lâhicân'da doğup büyüyen Ömer el-Halvetî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi olarak Hâ-

